

**Les danses rituals del migjorn valencià.
La restauració de les danses del Corpus i de carrer d'Alacant**

Lluís-Xavier Flores i Abat
University of Kent at Canterbury
Associació d'estudis folclòrics "Grup Alacant"

A Lluís Avellà Reus, in memoriam

A l'hora de parlar del patrimoni coreograficomusical valencià de transmissió popular, és a dir, de les manifestacions artístiques i ballables de la música popular, tradicional o folclòrica (no ens referim per tant a aquelles altres més sofisticades i cultes com ara el ballet o la dansa contemporània) cal matisar obligatòriament quines diferències hi ha entre els conceptes de "ball" i "dansa". Els nostres diccionaris no ens aporten definicions aclaridores, i de fet ambdós conceptes són habitualment confosos no només pel públic en general (els espectadors) sinó pels que més estan avesats a la seua pràctica (els intèrprets). Podríem citar diferents causes que han provocat este equívoc, però sense dubte la identificació errònia que s'ha fet de la "dansa popular" i el "ball popular" amb allò que practiquen els "grups de danses" (anomenats en l'època de la Dictadura "bailes regionales" y "grupos de coros y danzas" respectivament), i la continua manipulació i desvirtuació que ha fet un sector d'estos col·lectius, n'és un dels responsables.

Com assenyala el folclorista valencià Fermín Pardo la diferència entre ball i dansa popular, a pesar de ser una miqueta complicada de fixar, radica bàsicament en diferents aspectes com ara el ritualisme, la intenció simbolicodidàctica, la coreografia, el nombre de participants, la indumentària, etc. A grans trets, en el camp etnomusical o del folclore musical anomenen "dansa" a aquella manifestació artística ballable, que es representa en el marc d'una festa oficial, amb una finalitat d'adoració, reverència o lloança, a càrrec d'un nombre inalterable d'intèrprets, abillats amb una indumentària concreta i similar, que segueixen un esquema coreogràfic fix, i van provistos amb alguns elements i peces ornamentals concrets.

Per tant, apliquem el qualificatiu de *dansa ritual* (tot i que de vegades siguen conegudes com a "ball de...") a una "dansa de nanos", una "dansa de cintes", una "dansa guerrera", una "dansa d'arquets"... que apareixen en moltes processons del Corpus Christi i en algunes festes patronals valencianes, un marc tradicional on també es manifesta un segon tipus de dansa, concretament un *ball-dansa*, que al sud del País Valencià s'anomena "ball de les danses" o simplement "les danses", i que constituïx una de les manifestacions musicals més

autòctones de la nostra terra. En contraposició a la dansa tenim el ball, amb gèneres tan populars al sud valencià com ara la jota, la malaguenya o ball de l'u, el fandango, les seguidilles, la masurca, la carrasquilla... que originalment i majoritària han estat fins a mitjan segle XX els balls populars per excel·lència dels nostres iaïos i rebesavis (com hui ho són el tecno, el dance, la salsa –per cert, el ball popular del Carib-, etc.), que els van aprendre de manera espontània, transmesos de pares a fills, i que es caracteritzen per que els interpretaven en llocs i ocasions diverses (reunions d'amics, festes casolanes, romeries...), evidentment amb roba de diari –o de mudar–, on l'esquema senzill del ball i les mudances, i la llibertat interpretativa dels balladors era uns dels seus trets més característics. Lamentablement este tipus de ball va ser monopolitzat pels ja esmentats grups de "Coros y Danzas" que tot i pretendre recopilar-los i conservar-los, els coreografiaren falsament, desvirtuant-los i mostrant-los com a peces tancades en les seues actuacions, tal com fan hui en dia la majoria de grups de danses valencians, i espanyols en general.

Així doncs, si dins de l'àmbit de les manifestacions musicals tradicionals (populars, folclòriques...) hem de parlar de dos tipus de ball popular, l'estrictament *ball popular* i el *ball d'escola* (vegeu l'article dels companys Joan-Lluís Monjo i Miquel-Àngel Flores en esta mateixa revista); pel que fa a la dansa popular, esta es presenta així mateix en dos famílies: les *danses rituals* i les danses de carrer o "*balls-danses*".

1. Les danses rituals i/o processionals a les comarques meridionals valencianes

Lamentablement la gran majoria d'estes danses ja no s'interpreten des de fa segles al sud del País Valencià, i són poques les que es van mantindre fins a finals del segle XIX o principis del XX, i menys encara les que hui en dia romanen vives o s'han restaurat. Tot i així, el nostre treball d'investigació iniciat a la dècada dels 90 ens ha aportat nombroses referències com ara les seues denominacions i dates d'interpretació, i en menor mesura valuoses dades sobre les indumentàries, melodies i esquemes coreogràfics. D'esta manera, i sense pretendre ser exhaustius, les danses rituals que tenim constància que s'hagen interpretat i s'interpreten per via tradicional (no modernament) en les comarques del Sud Valencià, l'Alcoià-Comtat i la Marina, poden ordenar-se seguint esta classificació:

- a) Danses de vetes. Conegudes com a "dansa de gitanos", de "gitanos y gitanas", de "cintas"... en què els dansants trenen i destrenen les diverses cintes que penjen d'un pal vertical.

En tenim arreplegades dades i esquemes a Oriola, Callosa de Segura, Guardamar del Segura, Elx, el Verdegàs i Alacant, i també es documenten a Xàbia, Penàguila i a Biar.

- b) Danses de pastors o "pastorets". Moltes d'elles provenen de les antiquíssimes festes de folls, i són danses de tipus ornamental, on els dansants abillats amb robes femenines, o més modernament com a pastors, interpreten senzilles figures coreogràfiques al ritme de velles nades o "pastorets". Unes de les mostres més antigues són les que hem arreplegat a algunes partides d'Elx i Alacant, i la que encara s'interpreta a Mutxamel.
- c) Danses d'arcs florals. També conegudes com a "dansa de pastoretes". Són de caràcter infantil i els executants visten de pastorets i pastoretes, i fan distintes figures plàstiques mitjançant els arcs, com per exemple a la Vila Joiosa i a Callosa d'en Sarrià.
- d) Danses guerreres o de torneig. Interpretades per hòmens que simulen una lluita i combat amb bastons i/o planxes. També es coneix com a "paloteado" o "bastonets". En tenim dades d'Elx, i fa més d'una dècada gràcies a la nostra recerca vam poder muntar la "dansa de bastonets" d'Alacant, que encara és interpretada pel nostre col·lectiu a la processó del Corpus.
- e) Danses de nanos i gegants. Els dansadors porten unes figures de cartó que representen personatges coneguts de la tradició local i/o que simbolitzen els continents del món. Els gegants tenen la consideració de ser ambaixadors de les localitats, i per això normalment s'exposen a l'entrada dels ajuntaments i encapaçalen les processons i desfilades. Realment caldria parlar de dansa de nanos, ja que els gegants no n'han tingut a causa del seu pes. En tenim constància de l'existència de comparses de nanos i/o gegants a moltes localitats com ara a Xàbia, Callosa d'en Sarrià, Alcoi, el Campello, Alacant, Elx, Guardamar del Segura, Torrevella, Rafal..., encara que no totes tenen una dansa pròpia. A la ciutat d'Alacant vam recopilar el senzill esquema i diferents melodies d'esta dansa, la qual vam interpretar en la dècada dels 90 a la festa del Corpus, i ara executa la comparsa "Els Nanos d'en Romeu".
- f) Danses de momos. Es tracta d'una de les danses rituals valencianes més antigues, la qual estava formada per huit "diablillos". A València esta dansa es va reconvertir en

l'època moderna en la coneguda "dansa de la Moma", mentres que a Dénia, Alcoi, Alacant i Elx es va mantindre com una dansa de diables, sense la figura de la Virtut o "Moma". Tot i així, a pesar de l'exclusiva referència als "momos", a Alcoi i a Dénia s'ha optat per importar fa pocs anys la dansa de la ciutat de València, a l'igual que s'ha fet a Xàbia.

- g) Danses de Betlem. Eren executades en les representacions dels anomenats betlems vivents, on es rememoren els fets que envoltaren el naixement de Jesucrist. Són danses ornamentals, i de melodies i coreografies senzilles. En tenim documentació i música del de la Granja de Rocamora, i un bell exemple seria "la Pastorà" de la Canyada de Biar, únic exemple viu que hi ha al migjorn valencià.
- h) Altres danses. Podríem citar l'antiquíssima representació pantomímica coneguda com a "Ball de Torrent" que la documentem a Elx, Alacant i Alcoi, i altres danses que guarden un cert paralel·lisme o hi estan relacionades com ara "el ball dels espies" i la "volteta de la reina" de Biar, entre d'altres.

2. Els balls-danses del sud valencià: "les danses"

Amb els noms de "les danses", "ball rodat" o "ball de plaça", es coneix majoritàriament el *ball* més tradicional del País Valencià, que s'interpreta en carrers i places a ritme de xaramita i tabalet (o banda de música) per parelles de balladors, disposades en fila, els dies de festa major. Es tracta del ball públic tradicional valencià per excel·lència i la seua pràctica l'hem documentada des de Callosa de Segura i Torrevella, al Baix segura, fins a Vinaròs, al Baix Maestrat, amb diferents variants i esquemes.

Actualment, a diferència del ball popular i de les danses processionals, el ball de "les danses" encara és viu a moltes localitats del migjorn valencià, i en algunes com ara Agost, les Salines, Petrer, Ibi o Tibi este conserva alguns rituals que daten dels segles XVI i XVII i que les relacionen amb elements de les antigues "festes de folls". A les ciutats d'Alacant (on també es conservaven molts rituals antics) i a Elx la seua enorme popularitat l'hem constatada fins a èpoques recents, un fet que, tanmateix, contrasta amb l'incomprensible desconeixement que té la major part de la població actual.

El fet que este manifestació festivomusical combine elements característics de la dansa (finalitat laudatòria, data fixa, ritual,

coreografia fixa), i del ball (nom indeterminat de balladors) ha fet que alguns folcloristes l'hagen considerat com un "ball-dansa". Així mateix hem de matisar que la moderna denominació de "dansa" no fa referència al ball en si, si no al fet de ballar-lo, a pesar que alguns erròniament continuen anomenant-lo així.

3. La necessària i digna restauració i repopularització d'un patrimoni immaterial: El cas de les danses d'Alacant.

Un dels reptes que el nostre patrimoni ballable popular necessita superar és la imatge negativa i tòpica que encara és té d'ell, arran en part de la seua històrica identificació amb els "bailes regionales" i els "Coros y Danzas" d'èpoques passades, que ha contribuït a què part de la societat i les institucions polítiques i culturals continuen sovint veent-lo com una cosa del passat, sense valor i fins i tot coenta i vulgar, que no mereix la categoria de ser considerada un llegat cultural. La nostra experiència ens ha fet comprovar que quan este patrimoni ha estat objecte d'un treball seriós d'investigació etnogràfica, s'ha presentat desvinculat d'estos col·lectius (tot i que promogut per ells) i sobretot la seua pràctica s'ha repopularitzat entre la gent, l'estima i el respecte ha crescut entre la població. L'exemple de "les danses" de molts pobles de l'Alcoià o l'Alacantí, del "ball del virrei" d'Ibi o d'algunes danses de Corpus de la comarca de la Marina executades per xiquets dels col·legis locals, així ho constaten.

Per altra banda, encarar hui en dia un treball d'investigació etnogràfica, centrat en la restauració o revisió d'una dansa, un ball o una melodia popular, no és desgraciadament l'objectiu principal de molts col·lectius dedicats al món de la dansa, el ball i la música tradicional, i lamentablement molts d'ells continuen tenint una visió esbiaixada del que significa la nostra tradició musical, i com esta ha de ser difosa (sembla que per a alguns la participació en actuacions i festivals de folklore és l'únic objectiu). Grups com ara "Sagueta Nova" de Biar, "Calendura" d'Elx, "Grup Alacant" i amb anterioritat "Sant Jordi" d'Alcoi o "Salpassa" del Campello, o xaramiters com "Paco el Bessó" de l'Alfàs del Pi, i alguns altres, són –per posar-ne només alguns exemples– excepcions que ens confirmen que existix un interès real en restaurar i difondre este patrimoni des d'una altra perspectiva. I és que la recerca del patrimoni requerix de moltes hores de dedicació, estudi, coneixement i diners, i també és cert que no tots tenen la formació, la capacitat i la voluntat per a fer-ho (encara que molts s'atrevisquen), motiu pel qual nombroses danses rituals, balls populars, repertoris d'antics dolçainers, peces de bestiari, etc., continuen esperant que algú s'interesse per elles, tot

just quan la darrera generació que els va conèixer està desapareixent.

En este sentit, el projecte de recuperació de les danses, bestiar i música de la processó del Corpus d'Alacant (basat en un treball de recerca de dos anys –vid. *Revista de música i cultura popular Caramella* 4, 2001) que nosaltres mateixos vam presentar al Capítol eclesiàstic de la Catedral de Sant Nicolau l'any 1995 (amb l'aval de la directora de l'arxiu municipal, el cronista de la ciutat, el folclorista Fermín Pardo i coordinador de les danses del Corpus de València, i el nostre grup, entre d'altres) remarcava la necessitat de recuperar els elements paralitúrgics d'esta festivitat a partir de la pròpia tradició local, intentant evitar la còpia o importació d'elements al·lòctons. El fet és que en altres localitats –volem pensar que amb bona voluntat– alguns col·lectius havien decidit restaurar l'esplendor d'esta festa optant per la via més fàcil: imitant danses d'altres poblacions (llunyanes, la majoria) on s'havien mantingut, per incorporar-les a la tradició local, sense considerar la possibilitat de restaurar-les i muntar-les amb elements autòctons, a partir d'un treball de recerca o fins i tot d'"arqueologia folclòrica". Això ha fet que hui en dia a Alacant, Alcoi, Xàbia, Dénia... poguem vore les mateixes danses del Corpus de València, com ara "la magrana", "la Moma" o "els cavallets", o fins i tot figures del bestiar com la nova *Cucafè(r)a* d'Alcoi o d'Alacant (també anomenada *tarasca*) que no són precisament fidels a les fotografies i descripcions que se'n conserven als arxius, o simplement eren inexistents. En altres casos, però, s'ha optat per reinventar una dansa a pesar d'existir-ne una d'antiga (i a punt de desaparèixer!) com és el cas de la nova "dansa de nanos" d'Alacant, o d'alguns balls de "danses" de la comarca de la Marina, unificats en un sol esquema coreogràfic, sense fer prèviament cap treball de camp i consegüentment no considerar les particularitats ni trets locals.

En este sentit, un dels exemples més cridaners podria ser el del ball de "les danses" d'Alacant, restaurat pel "Grup Alacant" l'any 2005, però que va ser presentat en conjunt per tots els grups de danses i colles de dolçainers de la ciutat (9 d'octubre de 2007, Fogueres de 2008) amb el suport de l'Ajuntament. Desgraciadament, el desconeixement real del que allò significava i potser la rivalitat entre col·lectius, ha fet que s'haja ignorat un dels millors treballs d'investigació etnogràfica que s'ha dut a terme a la nostra terra (vid. *Revista Valenciana d'Etnologia* 1, *Fogueres 2010* i CD *Sons de Migjorn*), i a pesar de l'existència d'una partitura de principis del segle XX i el valuós testimoni de les antigues i últimes dansadores alacantines (que van ser homenatjades pel mateix consistori), es vulga tornar a interpretar el ball més singular de la capital amb un

esquema totalment alterat, que ni tan sols estos grups ballen d'igual manera.

En definitiva, amb les nostres reflexions volem mostrar una ferma defensa de la restauració i recuperació del folclore musical (ja siga una dansa ritual, un gegant, un cant de Setmana Santa o una melodia de dolçaina) però sempre feta amb mètodes etnogràfics seriosos, sense oblidar per això la seua finalitat lúdica i simbòlica com a identificació d'una col·lectivitat. No es tracta de recuperar o fins i tot de crear noves peces a qualsevol preu i manera. I és que, tot i que cal encoratjar qualsevol iniciativa que vaja encaminada al seu estudi, muntatge, reviscolament i/o manteniment –i podem assegurar-vos que en este sentit sempre oferirem la nostra ajuda i coneixement– no hem d'ignorar que parlem de peces pertanyents a una tradició col·lectiva i que formen part d'un patrimoni (en este cas immaterial), amb una història i un valor artístic com el que també té una església o un quadre. I és aquí on hem de demanar a les nostres institucions culturals i polítiques que tinguen una conscienciació prèvia i donen un decidit suport a este fràgil "patrimoni cultural", tal com ja ha ocorregut en altres zones d'Espanya (amb la creació de fonoteques i arxius de música popular, aprovació de lleis de protecció de la cultura popular, suport a col·lectius etnogràfics, confraries del Corpus, etc.). Així mateix, som totalment partidaris de l'existència de grups de danses (com el nostre), colles de dolçainers, comparses de nanos, escoles de música i qualsevol associació dedicada a l'estudi i promoció de la cultura popular valenciana, perquè tots ells són importants i necessaris a l'hora de revitalitzar, difondre i, el que és més important, repopularitzar les nostres danses rituals i de carrer, sempre que s'apliquen criteris rigorosos i hi haja una col·laboració mútua. I tot això és fonamental, perquè hui en dia voler patrimonialitzar este llegat cultural, presentar-lo allunyat de la tradició i/o tractar-lo com una peça d'escenari significa condemnar-lo a la seua mort.